

Moral Principles and Ethical Development: From Concept to Practical Approach*

Omduean Sodmanee**

Thasuk Junprasert***

Abstract

This article addresses six approaches to ethical development, namely: intellectual development theory, affective domain group theory, behaviorism, psycho-behavioral science, sociology and religious instruction. Furthermore, ethical development methods which rely on a basic concept in a given theory are also considered. Intellectual development theory maintains that ones' moral development proceeds in step with and depends on one's cognitive progress. Affective domain group theory explains individual moral development as related to the level of mental learning quality. Behaviorism focuses on giving reinforcers and therefore utilizes reinforcement in order to modify a person's ethics. Psycho-behaviorism emphasize one's moral development by relating it to data obtained from diverse researches, holding that the process and techniques of improving citizens' ethics are very important. Sociology focuses the on the socialization process, which includes the method of bringing up and educating youth through copious agents such as parents, teachers, friends, monks and media. Finally, religious instructors aim to intensify individual ethics in accordance with Dharma principle, claiming this can help people to live happily in society. Although, each model contains different basic beliefs of development, there is a coincidence of modeling of the ethical development process.

Key words: moral principles, ethical development

---

* Academic Article

** Assistance Professor in Behavioral Science Research Institute, Srinakharinwirot University

*** Lecturer in Behavioral Science Research Institute, Srinakharinwirot University

การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม : จากแนวคิดสู่แนวทางการปฏิบัติ*

อ้อมเดือน สดมณี**

ฐาศุภกร์ จันประเสริฐ***

บทคัดย่อ

การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมมีกลุ่มแนวคิดที่สำคัญ 6 กลุ่ม คือ กลุ่มแนวคิดทฤษฎีพัฒนาการทางความคิด ซึ่งเชื่อว่าพัฒนาการทางจริยธรรมของบุคคลจะเป็นไปตามขั้น และขึ้นอยู่กับพัฒนาการทางสติปัญญาของบุคคลนั้น ในขณะที่กลุ่มแนวคิดจิตพิสัยมุ่งอธิบายพัฒนาการทางจริยธรรมของบุคคลโดยมองว่ามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับระดับคุณภาพของการเรียนรู้ด้านจิตใจ ส่วนกลุ่มแนวคิดพฤติกรรมนิยมให้ความสำคัญกับการให้การเสริมแรงสำหรับกลุ่มแนวคิดจิตพฤติกรรมศาสตร์ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาพฤติกรรมจริยธรรมของบุคคลโดยอาศัยข้อมูลจากงานวิจัยเป็นเครื่องมือในการตัดสินใจจะให้ความสำคัญกับวิธีการกำหนดพฤติกรรมที่จะพัฒนา รวมถึงขั้นตอนและวิธีการพัฒนาจริยธรรมของบุคคลให้สอดคล้องกับงานวิจัยที่พบ ในขณะที่เดียวกันถ้ามองในมุมมองของกลุ่มแนวคิดทางสังคมวิทยาก็ให้ความสำคัญกับการพัฒนาจริยธรรมของบุคคลโดยใช้กระบวนการขัดเกลาทางสังคมผ่านตัวแทนทางสังคมที่สำคัญ ได้แก่ พ่อแม่ ครู เพื่อน พระ และสื่อมวลชน เป็นต้น นอกจากนี้กลุ่มแนวคิดทางศาสนาเชื่อว่าหลักธรรมคำสอนต่างๆ ทางศาสนาสามารถนำมาปฏิบัติเพื่อช่วยให้เกิดการพัฒนาให้บุคคลมีจิตสำนึกและเจตคติที่ถูกต้องดีงามและสามารถดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นได้ อย่างไรก็ตามแม้แต่ละแนวคิดจะมีความเชื่อพื้นฐานรวมถึงวิธีการพัฒนาที่แตกต่างกัน แต่ถ้าพิจารณาถึงกระบวนการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของบุคคลแล้วก็จะพบว่ามีลักษณะที่สอดคล้องกัน

คำสำคัญ: แนวคิดคุณธรรม จริยธรรม , การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม

* บทความวิชาการ

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

*** อาจารย์ประจำสถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทนำ

จากกระแสโลกาภิวัตน์ที่มุ่งเน้นการพัฒนา ด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญทำให้ค่านิยมด้านวัตถุถูกใช้เป็นเครื่องบ่งชี้ความเจริญของสังคมมากกว่าค่านิยมด้านความดีงามนั้น พบว่า ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ อาทิ การมองข้ามสำคัญของการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข อันส่งผลทำให้เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นในสังคม และมักนิยมแก้ปัญหาด้วยวิธีการที่รุนแรง เช่น เหตุการณ์นักศึกษาทยอยกบฏกันในงานคอนเสิร์ต ทรัพย์สินทางปัญญาที่ทำให้มีผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บจำนวนมาก การทุจริตประพตมิชอบในวงราชการ ปัญหายาเสพติด และการก่ออาชญากรรมในรูปแบบต่างๆ เป็นต้น ปัญหาดังกล่าวล้วนสะท้อนให้เห็นถึงสภาพการขาดคุณธรรม จริยธรรม และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามระบบวิถีชีวิตที่ดีงามของคนไทย ดังนั้นในการพัฒนาประเทศแนวใหม่ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รวมทั้งแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับปัจจุบัน จึงหันมาให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนพร้อมไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเน้นให้คนเป็นแกนกลางของการพัฒนาและมุ่งพัฒนาคนให้เป็นบุคคลที่สมบูรณ์พร้อมทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา คุณธรรมจริยธรรม เฉพาะอย่างยิ่งในด้านคุณธรรมจริยธรรม ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการกำหนดความสุขสงบของสังคมอย่างมาก

ความหมายของคุณธรรม จริยธรรม

ความหมายของคุณธรรมจริยธรรมนั้นมีนักปรัชญา นักการศึกษา นักจิตวิทยา ตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้องได้ให้ความหมายไว้ดังต่อไปนี้

คำว่า “คุณธรรม” ได้มีผู้ให้ความหมายไว้ดังนี้

สงวน สุทธิเลิศอรุณ (2526) กล่าวว่า คุณธรรม หมายถึง คุณงามความดีของบุคคลที่กระทำไปด้วยความสำนึกในจิตใจ โดยมีเป้าหมายว่าเป็นการ

กระทำความดี หรือพฤติกรรมที่ดี ซึ่งเป็นที่ยอมรับของสังคม เช่น ความเสียสละ ความมีน้ำใจงาม ความเกรงใจ ความยุติธรรม ความรักเด็ก รักเพื่อนมนุษย์ และความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น

เจริญ ไวรวิจกุล (2531) อธิบายว่า คุณธรรม คือ มโนธรรม อันเป็นสำนึกแห่งความดีที่เกิดจากการไตร่ตรองด้วยเหตุผล จนสามารถตัดสินใจได้ว่าสิ่งใดดีสิ่งใดงาม แล้วมุ่งมั่นอยู่กับสิ่งดีงามจนเคยชิน เป็นคนที่มีคุณธรรมเป็นกิจนิสัยและลักษณะนิสัย

จากความหมายของ “คุณธรรม” ข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า คุณธรรม หมายถึง ความสำนึกในจิตใจของบุคคลในทางที่ดีงาม อันเกิดจากการไตร่ตรองด้วยเหตุผล ส่งผลต่อความคิดที่ดี นำไปสู่การกระทำและความประพฤติในทางที่ดี เช่น ความเสียสละ ความมีน้ำใจ ความรับผิดชอบ เป็นต้น

ส่วนคำว่า “จริยธรรม” นั้นมีผู้ให้ความหมายไว้หลากหลายประเด็นด้วยกัน ดังนี้

วิลาสลักษณ์ ชวัลลี (2552) ให้ความหมายคุณธรรมและจริยธรรมไปด้วยกันว่า เป็นสิ่งที่สังคมเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีและการตัดสินใจเลือกกระทำหรือแก้ปัญหาที่แสดงถึงการมีจริยธรรมที่สูงกว่าเพื่อใช้เป็นแนวทางในการประพฤติให้อยู่ร่วมกันได้อย่างร่มเย็น

บราวน์(Brown. 1968) ให้ความหมายของจริยธรรมว่า คือ กฎระเบียบต่างๆ ที่บุคคลใช้ในการแยกแยะการกระทำที่ถูกต้องออกจากการกระทำที่ผิด

โคลเบอร์ก (Kohlberg.1976) กล่าวว่า จริยธรรมมีพื้นฐานของความยุติธรรม ถือเอาการกระจายสิทธิหน้าที่อย่างเท่าเทียม โดยมีได้หมายถึงกฎเกณฑ์ที่บังคับทั่วไป แต่เป็นกฎเกณฑ์ที่มีความเป็นสากลที่คนส่วนใหญ่รับไว้ในทุกสถานการณ์ไม่มีการขัดแย้งเป็นอุดมคติ ดังนั้นพันธะทางจริยธรรมจึงเป็นการเคารพต่อสิทธิข้อเรียกร้องของบุคคลอย่างเสมอภาคกัน

จากความหมายของ “จริยธรรม” ข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า จริยธรรม หมายถึง แนวทางความประพฤติของบุคคลในสังคมหนึ่งๆ ว่าพฤติกรรมใดเป็นพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติ พฤติกรรมใดเป็นพฤติกรรมที่ควรงดเว้น โดยพิจารณาตามกฎระเบียบ ขอบเขต ความเชื่อของแต่ละสังคม เพื่อให้บุคคลในสังคมสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างร่มเย็น

จากความหมายของคุณธรรมจริยธรรมดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปความหมายได้ดังนี้ คุณธรรม หมายถึง สภาพคุณงามความดีภายในบุคคลเป็นความจริงแท้หรือสัจธรรมที่ทำให้เกิดการประพฤติปฏิบัติตนในกรอบที่ตั้งงาม มีจิตใจเต็มเปี่ยมไปด้วยความสุข มีความรัก เมตตา ปรารถนาดี ไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน ส่วนคำว่า จริยธรรม หมายถึง ข้อปฏิบัติหรือหลักความประพฤติที่ตั้งงามและเป็นไปเพื่อประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคมส่วนรวม อันส่งผลให้ชีวิตมีระเบียบแบบแผน

แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรม

นักทฤษฎีจริยธรรมได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับพัฒนาการทางจริยธรรมไว้หลากหลายแนวคิด โดยแต่ละแนวคิดมีความเชื่อพื้นฐานที่แตกต่างกัน ซึ่งในการประมวลเอกสารที่เกี่ยวข้องครั้งนี้จะนำเสนอแนวคิดทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมที่สำคัญ 6 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มแนวคิดทฤษฎีพัฒนาการทางความคิด กลุ่มแนวคิดจิตพิสัย กลุ่มแนวคิดพฤติกรรมนิยม กลุ่มแนวคิดจิตพฤติกรรมศาสตร์ กลุ่มแนวคิดสังคมวิทยา และกลุ่มแนวคิดทางศาสนา พร้อมทั้งวิธีการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมที่อาศัยพื้นฐานความคิดของทฤษฎีนั้นๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. กลุ่มแนวคิดทฤษฎีพัฒนาการทางความคิด

นักทฤษฎีกลุ่มพัฒนาการทางความคิดมีความเชื่อที่ว่าพัฒนาการทางจริยธรรมมีความเป็นสากล มี

โครงสร้างของความคิดเป็นพื้นฐานและประกอบด้วยเหตุผลเชิงจริยธรรม นอกจากนี้ยังเชื่อว่าจริยธรรมของบุคคลเกิดจากแรงจูงใจเบื้องต้น คือ การได้รับการยอมรับ การรู้ว่าตนเองมีความสามารถ การเคารพ และรู้จักตนเองอย่างแท้จริง ส่วนบรรทัดฐานเบื้องต้นทางจริยธรรมของบุคคลนั้นทฤษฎีกลุ่มนี้เชื่อว่าจะเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับบุคคลอื่น ทฤษฎีที่สำคัญในกลุ่มนี้มี 2 ทฤษฎี คือทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของเพียเจต์ และทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของโคลเบอร์ก ดังจะได้เสนอสาระสำคัญของแต่ละทฤษฎีต่อไปนี้

1.1 ทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของเพียเจต์ (Piaget)

เพียเจต์ (Piaget) เชื่อว่า พัฒนาการทางจริยธรรมของมนุษย์เป็นไปตามขั้นและขึ้นอยู่กับวัย ตลอดจนความฉลาดของบุคคลในการที่จะรับรู้ กฎเกณฑ์และลักษณะต่างๆ ของสังคมตามพัฒนาการทางสติปัญญาของบุคคลนั้น โดยขั้นพัฒนาการทางจริยธรรมของเพียเจต์แบ่งเป็น 2 ขั้นใหญ่ๆ ดังนี้ (Piaget, 1971)

1. ขั้นยอมรับกฎเกณฑ์จากผู้ที่มีอำนาจเหนือตน (Heteronomous) เริ่มตั้งแต่แรกเกิดจนถึง 8 ปี ในขั้นนี้บุคคลยอมรับกฎเกณฑ์จากผู้ที่มีอำนาจเหนือตน เช่น บิดา มารดา ครู และบุคคลอื่นที่มีอำนาจมากกว่าและเชื่อว่ากฎระเบียบเป็นสิ่งที่แน่นอนตายตัว ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ ดังนั้น ระเบียบนี้บิดา มารดา และผู้ใหญ่จึงมีอิทธิพลต่อเด็กอย่างชัดเจน

2. ขั้นการยอมรับการเปลี่ยนแปลงของกฎเกณฑ์ (Autonomous) อายุ ตั้งแต่ 9 ปีขึ้นไป ในขั้นนี้บุคคลจะมองสิ่งต่างๆ อย่างมีความสัมพันธ์กันมากขึ้นและเชื่อว่ากฎระเบียบต่างๆ ไม่ใช่สิ่งที่ต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดสมบูรณ์ แต่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ถ้าทุกคน ยอมรับการเปลี่ยนแปลงนั้น ใน

ขั้นนี้เป็นระยะที่บุคคลเริ่มพัฒนาจริยธรรมขึ้นสู่ความคิดที่เป็นของตนเอง ใช้เหตุผลโดยคำนึงถึงความยุติธรรมและพิจารณาจากผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำ

เพียเจท์เชื่อว่าการที่บุคคลจะพัฒนาจากขั้นยอมรับกฎเกณฑ์จากผู้มีอำนาจเหนือตนมาขั้นการยอมรับการเปลี่ยนแปลงของกฎเกณฑ์นี้เกิดจากการที่บุคคลได้สัมผัสกับสภาวะรอบตัวที่กว้างขวางขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง การมีบทบาทในกลุ่มเพื่อน ในกลุ่มคนในสังคม ประกอบกับพัฒนาการทางสติปัญญาที่มีมากขึ้นตามวุฒิภาวะ สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้บุคคลสามารถใช้สติปัญญาและประสบการณ์ของตนเองวิเคราะห์ปรากฏการณ์ต่างๆ จนในที่สุดบุคคลก็จะได้ข้อสรุปต่างๆ ที่เป็น หลักการในใจของตนเอง

1.2 ทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของโคลเบอร์ก (Kohlberg)

โคลเบอร์ก (Kohlberg) เชื่อว่าพัฒนาการทางจริยธรรมของแต่ละบุคคลจะผ่านไปตามขั้นพัฒนาการ (Sequential stage) โดยมีพื้นฐานมาจากการให้เหตุผลเชิงตรรกศาสตร์ และเชื่อว่าการรับรู้ทางสังคมและบทบาททางสังคมของแต่ละบุคคลนั้นจะมีความสัมพันธ์ในลักษณะปฏิสัมพันธ์กับพัฒนาการทางจริยธรรมของบุคคลนั้น สำหรับการตัดสินคุณธรรมตามขั้นต่างๆ นั้น โคลเบอร์ก เห็นว่าเป็นผลมาจากประสบการณ์ในการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ซึ่งโคลเบอร์ก เชื่อว่าสิ่งเหล่านั้นจะนำไปสู่การเรียนรู้ส่วนบุคคลมากกว่าจะเป็นรูปแบบของวัฒนธรรมที่สังคมวางไว้ นอกจากนี้ โคลเบอร์ก ยังเห็นว่า บุคคลที่จะมีจริยธรรมขั้นสูงหรือสามารถใช้เหตุผลทางจริยธรรมขั้นสูงได้นั้นจะต้องสามารถใช้เหตุผลเชิงตรรกะและความสามารถในการรับรู้ทางสังคมในระดับสูงก่อน โดยลำดับขั้นพัฒนาการทางจริยธรรมตามทฤษฎีของโคลเบอร์ก นั้นแบ่งออกเป็น 3 ระดับ และแต่ละระดับสามารถแบ่งออกเป็น 2 ขั้น

ได้แก่ (Kohlberg, 1973 อ้างอิงจาก ดวงเดือน พันธมนาวิน, 2524 : 29-30)

ระดับที่ 1 ระดับก่อนกฎเกณฑ์ (2-10 ปี)

หมายถึง ระดับที่การตัดสินใจเลือกกระทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนเอง โดยไม่คำนึงถึงผลที่จะเกิดแก่ผู้อื่น

ขั้นที่ 1 ใช้หลักการหลบหลีกการลงโทษ คือ การมุ่งที่จะหลบหลีก มิให้ตนเองถูกลงโทษทางกาย เพราะกลัวความเจ็บปวดที่จะได้รับและจะยอมทำตามคำสั่งของผู้ใหญ่เพราะเป็นผู้ที่มีอำนาจเหนือตน

ขั้นที่ 2 ใช้หลักการแสวงหารางวัล คือ การเลือกกระทำในสิ่งที่จะนำความพอใจมาให้ตนเองเท่านั้น

ระดับที่ 2 ระดับตามกฎเกณฑ์ (10-16 ปี)

หมายถึง การกระทำตามกฎเกณฑ์ของกลุ่มย่อยๆ ของตนหรือทำตามกฎหมายและศาสนา บุคคลผู้มีจริยธรรมในระดับนี้ยังต้อง มีการควบคุมจากภายนอก แต่ก็มีความสามารถในการเอาใจเขามาใส่ใจเรา และสามารถที่จะแสดงบทบาททางสังคมได้

ขั้นที่ 3 ใช้หลักการทำตามที่ผู้อื่นเห็นชอบ บุคคลยังไม่เป็น ตัวของตัวเอง ชอบคล้อยตามการชักจูงของผู้อื่นโดยเฉพาะเพื่อน

ขั้นที่ 4 ใช้หลักการทำตามหน้าที่ของสังคม บุคคลมีความรู้ เกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของตนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมของตน จึงถือว่าตนมีหน้าที่ตาม กฎ เกณฑ์ต่างๆ ที่สังคมของตนกำหนดหรือคาดหวัง

ระดับที่ 3 ระดับเหนือกฎเกณฑ์ หมายถึง

การตัดสินใจขัดแย้งด้วยการนำมา ตริตรองซึ่งใจตนเอง และตัดสินใจไปตามแต่ว่าจะเห็นความสำคัญของสิ่งใดมากกว่ากัน

ขั้นที่ 5 ใช้หลักการทำตามคำมั่นสัญญา บุคคลเห็นความสำคัญของคนส่วนใหญ่ ไม่ทำตนให้ขัด

ต่อสิทธิอันพึงมีพึงได้ของบุคคลอื่น สามารถควบคุม บังคับใจตนเองได้

ขั้นที่ 6 ใช้หลักการยึดหลักอุดมคติสากล ซึ่งเป็น ขั้นพัฒนาการที่สูงสุด แสดงทั้งการมีความรู้สากล นอกเหนือจากกฎเกณฑ์ในสังคมของตน และการมีความ ยึดหยุ่น ทางจริยธรรมเพื่อจุดมุ่งหมายในบั้นปลายอัน เป็นอุดมคติยิ่งใหญ่

ตามทฤษฎีกลุ่มพัฒนาการทางความคิดเชื่อว่า บุคคลแต่ละคนจะมีหรือไม่มีการพัฒนาหรือมีการ พัฒนาช้าเร็วต่างกัน โดยระดับจริยธรรมของบุคคล สามารถวัดได้จากเหตุผลเชิงจริยธรรมบุคคลนั้นให้ และสามารถที่จะส่งเสริมให้บุคคลมีการพัฒนาระดับ จริยธรรมให้สูงขึ้นกว่าเดิมได้ โดยการเปิดโอกาสให้ บุคคลเรียนรู้จากการตัดสินใจทางจริยธรรมร่วมกับ ผู้อื่น การได้แสดงความคิดเห็นและอภิปรายร่วมกับ ผู้อื่นจะทำให้บุคคลที่มีเหตุผลเชิงจริยธรรมต่ำเรียนรู้การใช้ เหตุผลเชิงจริยธรรมขั้นสูงขึ้น

สำหรับการพัฒนาจริยธรรมตามกลุ่มทฤษฎี พัฒนาการทางความคิด สามารถทำได้หลายวิธี ดัง สรุปได้ต่อไปนี้ (ทิตนา แคมมณี, 2546 : 6-7)

1. การให้ความรู้ขั้นสูง เป็นการ จัด ประสบการณ์ให้บุคคลได้รับเหตุผลใหม่และเหนือกว่า ที่เคยเป็นอยู่ (ขั้นสูงกว่าพัฒนาการทางจริยธรรมของ บุคคลนั้นๆ 1 ขั้น)

2. การมีโอกาสนปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น และ สภาพแวดล้อม เป็นการ จัด ประสบการณ์ให้บุคคลได้มี โอกาสปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นและสภาพแวดล้อม

3. การให้แสดงบทบาทสมมติ เป็นการ จัด ให้ บุคคลได้รับโอกาสสวมบทบาทอื่นนอกเหนือจากที่ตน เป็นอยู่และบทบาทนั้นควรเกี่ยวข้องกับจริยธรรม การ รับเอาความคิดและความรู้สึกของคนอื่นจะก่อให้เกิด ความคิดความเข้าใจแตกต่างไปจากเดิมและไม่ยึดติดอยู่ แต่ตนเอง

4. การฝึกเผชิญกับปัญหาความขัดแย้งเชิง จริยธรรม กล่าวคือ การฝึกเผชิญกับปัญหาความ ขัดแย้งเชิงจริยธรรมจะช่วยฝึกให้บุคคลได้คิดวิเคราะห์ อภิปราย โต้แย้งกันและตัดสินใจโดยพิจารณา ความเห็นรวมทั้งกฎเกณฑ์ต่างๆ ในสังคมด้วย โดย ปัญหาที่นำมาใช้ในการอภิปรายนั้นควรเป็นปัญหาที่ สามารถใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมในระดับที่ตรงกับระดับ พัฒนาการทางจริยธรรมที่เป็นอยู่และระดับที่สูงกว่าของ บุคคลนั้น

5. การจัดบรรยากาศที่เอื้อต่อการแสดงความคิด เห็น กล่าวคือ การที่บุคคลมีบรรยากาศที่เอื้อต่อ การแสดงความคิดเห็น อภิปรายเกี่ยวกับปัญหาความ ขัดแย้งเชิงจริยธรรมร่วมกับบุคคลอื่นได้อย่างเปิดเผย จะช่วยกระตุ้นพัฒนาการทางจริยธรรมของบุคคลให้ สูงขึ้นได้

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าตามความเชื่อของ กลุ่มทฤษฎีพัฒนาการทางความคิดนั้น เชื่อว่า พัฒนาการทางจริยธรรมของแต่ละบุคคลแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับพัฒนาการทางสติปัญญาและวัยของบุคคล นั้นๆ และเห็นว่าการพัฒนาจริยธรรมของบุคคลควร จะพิจารณารูปแบบการพัฒนาที่แตกต่างกันตาม ความสามารถทางการคิดและวัยของบุคคล

2. กลุ่มแนวคิดจิตพิสัย

นักคิดกลุ่มจิตพิสัยมุ่งอธิบายพัฒนาการทาง จริยธรรมของบุคคลโดยมองว่ามีความเกี่ยวข้องกับ สัมพันธ์กับระดับคุณภาพของการเรียนรู้ทางด้านจิตใจ (Affective Domain) ซึ่งแนวคิดทฤษฎีที่สำคัญใน กลุ่มนี้คือ ทฤษฎีจำแนกระดับคุณภาพของการเรียนรู้ ด้านจิตใจ จุดเน้นสำคัญของทฤษฎีนี้เชื่อว่า การเรียนรู้ ด้านจิตใจจะครอบคลุมความสนใจ เจตคติ ค่านิยม ลักษณะนิสัยของบุคคล และเชื่อว่าการเกิดเจตคติ

และการพัฒนาทางด้านคุณธรรม จริยธรรมของบุคคล มีขั้นตอนสำคัญดังนี้

1. ขั้นการรับรู้ (Perceiving or Receiving)
2. ขั้นการตอบสนอง (Responding)
3. ขั้นการเห็นคุณค่า (Valuing)
4. ขั้นจัดระบบ (Organizing)
5. ขั้นการพัฒนาเป็นลักษณะนิสัย

(Characterization)

จากแนวคิดจิตพิสัยจะเห็นได้ว่าในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของบุคคลนั้น สิ่งสำคัญที่จะเป็นตัวบ่งชี้ถึงความสำเร็จในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของบุคคลก็คือ การเรียนรู้ด้านจิตใจของบุคคลนั้น โดยแนวทางในการพัฒนาจะมีลักษณะเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องกันไป เริ่มจากการให้บุคคลมีโอกาสรู้ และสนใจในเรื่องที่จะปลูกฝัง มีโอกาสในการตอบสนองต่อสิ่งที่สนใจ เห็นคุณค่าของสิ่งที่ปฏิบัติ และนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันอย่างสม่ำเสมอและทำที่สุดก็คือการพัฒนาเป็นลักษณะนิสัย

3. กลุ่มแนวคิดพฤติกรรมนิยม

นักคิดกลุ่มพฤติกรรมนิยมเชื่อว่า พฤติกรรมของบุคคลเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการได้ ปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและจะแปรเปลี่ยนไปตามผลที่ได้รับจากการกระทำที่เกิดขึ้นในสภาพแวดล้อมนั้น ซึ่งผลจากการกระทำนั้นมีอยู่ 2 ประเภท ได้แก่ ผลประเภทเสริมแรง ซึ่งทำให้พฤติกรรมนั้นมีอัตราเพิ่มขึ้น และผลประเภทถูกลงโทษ ซึ่งทำให้พฤติกรรมนั้นมีอัตราลดลงหรือหมดไป

สำหรับวิธีการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมตามแนวคิดพฤติกรรมนิยมนั้น พบว่า สามารถพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของบุคคลได้ด้วยกระบวนการปรับพฤติกรรมโดยใช้ตัวเสริมแรง หรือตัวลงโทษเป็นเครื่องมือในการเพิ่มพฤติกรรมที่พึงปรารถนาและลด

หรือจัดพฤติกรรมที่ไม่พึงปรารถนา ตามขั้นตอนที่สำคัญดังนี้

1. บ่งชี้หรือกำหนดพฤติกรรมเป้าหมายให้ชัดเจน และมีลักษณะเป็นพฤติกรรมที่สังเกตได้
2. ใช้แรงเสริมที่เหมาะสมและถูกหลักการ โดยตัวเสริมแรงที่นำมาใช้อาจเป็นตัวเสริมแรงทางสังคม เช่น การให้คำชมเชย ยกย่อง ให้ความสนใจ ให้เกียรติ เป็นต้น หรืออาจเป็นตัวเสริมแรงที่เป็นรางวัล สิ่งของ หรือเบี้ย (Token) ที่สามารถนำมาแลกเปลี่ยนกับสิ่งของที่ผู้รับพฤติกรรมต้องการ หรืออาจจะให้แรงเสริมโดยการให้ทำกิจกรรมอื่นที่ชอบทั้งนี้วิธีการเสริมแรงที่ใช้ต้องเหมาะสมกับอายุของผู้รับการปรับพฤติกรรม

3. ติดตามสังเกตการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้รับการปรับพฤติกรรม เมื่อมีพฤติกรรมที่ต้องการเกิดขึ้น ควรให้แรงเสริมทันทีในช่วงแรกๆ ของการปรับพฤติกรรม แต่เมื่อเวลาผ่านไประยะหนึ่งแล้วการให้แรงเสริมควรจะเปลี่ยนเป็นแบบครั้งคราว เพื่อให้พฤติกรรมนั้นคงอยู่อย่างถาวร

จากแนวคิดพฤติกรรมนิยมจะเห็นได้ว่า ในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของบุคคลนั้น ต้องกำหนดพฤติกรรมคุณธรรมจริยธรรมที่จะพัฒนาให้ชัดเจน สามารถวัดและสังเกตได้ โดยวิธีการสำคัญในการพัฒนาพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของบุคคลตามแนวคิดนี้คือ การปรับพฤติกรรมที่อาศัยตัวเสริมแรง หรือตัวลงโทษเป็นเครื่องมือที่สำคัญ

4. กลุ่มแนวคิดจิตพฤติกรรมศาสตร์

แนวคิดจิตพฤติกรรมศาสตร์เป็นแนวคิดที่ใช้ในการอธิบายสาเหตุพฤติกรรมของบุคคลโดยใช้รูปแบบปฏิสัมพันธ์นิยม (Interactionism Model) และทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรมมาเป็นกรอบในการกำหนด

สาเหตุต่างๆ ของพฤติกรรม (ดวงเดือน พันธุนาวิน, 2541: 105-108)

ซึ่งตามรูปแบบปฏิสัมพันธ์นิยมเชื่อว่าสาเหตุของพฤติกรรมของบุคคลมีอย่างน้อย 4 สายหลักดังนี้

1) สาเหตุฝ่ายสถานการณ์ ซึ่งได้แก่ สิ่งต่างๆ ที่รอบตัวบุคคล เช่น ปทัสถานทางสังคม การสนับสนุนจากบุคคลรอบตัว เป็นต้น

2) สาเหตุฝ่ายจิตลักษณะเดิม ซึ่งเป็นจิตลักษณะหรือบุคลิกภาพที่ติดตัวมา หรืออาจเกิดจากการถ่ายทอดทางสังคม เช่น สุขภาพจิต ประสบการณ์ทางสังคม สติปัญญา ค่านิยม เป็นต้น

3) ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสาเหตุฝ่ายสถานการณ์กับฝ่ายจิตลักษณะเดิม ซึ่งเรียกว่า ปฏิสัมพันธ์แบบกลไก (Mechanical Interaction)

4) สาเหตุฝ่ายจิตลักษณะตามสถานการณ์หรือที่เรียกว่า ปฏิสัมพันธ์ภายในตน (Organismic Interaction) เช่น เจตคติต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือความเครียดเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เป็นต้น

ส่วนทฤษฎีต้นไม้อัจฉริยะธรรมนั้นที่เชื่อว่าพฤติกรรมต่างๆ ของคนดีและคนเก่งนั้นก็เหมือนกับผลไม้บนต้น ซึ่งการที่จะทำให้ผลไม้บนต้นมีผลใหญ่และหวานอร่อยนั้น ลำต้นและรากของต้นนั้นก็ต้องสมบูรณ์ โดยลำต้นของต้นไม้อันเปรียบได้กับลักษณะทางจิตใจของบุคคล อันได้แก่ 1) ทศนคติ คุณธรรม ค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมที่กำลังศึกษา 2) เหตุผลเชิงจริยธรรมหรือการเห็นแก่ผู้อื่นมากกว่าการเห็นแก่ตนเอง 3) ลักษณะมุ่งอนาคตสามารถคาดการณ์ไกลและควบคุมตนให้อุดได้ร้อได้อย่างเหมาะสม 4) ความเชื่ออำนาจในตนว่าทำดีได้ดี ทำชั่วต้องได้รับโทษ 5) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ หรือความมุ่งมั่นบากบั่นฝ่าฟันอุปสรรคจนประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย ส่วนรากของต้นไม้อัจฉริยะธรรมก็

เปรียบเสมือนลักษณะทางจิตที่เป็นพื้นฐานทางจิตใจ 3 ประการ คือ 1) สติปัญญา คือ ความเฉลียวฉลาดเหมาะสมกับอายุ 2) ประสบการณ์ทางสังคม หมายถึง การเข้าใจมนุษย์และสังคม รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา และ 3) สุขภาพจิตที่ดี คือ การมีความวิตกกังวลในปริมาณที่เหมาะสมกับเหตุการณ์ ซึ่งลักษณะของบุคคลทั้ง 8 ประการนั้น ถ้าพิจารณาตามรูปแบบปฏิสัมพันธ์นิยมก็คือจิตลักษณะเดิมที่ติดตัวมากับมนุษย์และจิตลักษณะตามสถานการณ์ซึ่งเป็นผลของจิตลักษณะเดิมของบุคคลมีปฏิสัมพันธ์กับลักษณะของสถานการณ์ปัจจุบันที่บุคคลประสบอยู่ และเป็นสถานการณ์ที่เกิดพฤติกรรมเป้าหมายนั้นนั่นเอง (ดวงเดือน พันธุนาวิน, 2537: 33; ดวงเดือน พันธุนาวิน, 2545 : 133-134)

สำหรับวิธีการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมตามแนวคิดจิตพฤติกรรมศาสตร์นั้นพบว่า ก่อนที่จะดำเนินการพัฒนานั้น นักพัฒนาจริยธรรมจะต้องตอบคำถามอย่างน้อย 3 ข้อต่อไปนี้ (ดวงเดือน พันธุนาวิน, 2537: 30-31)

1. จะต้องพัฒนาอะไร
2. จะพัฒนาโดยมีขั้นตอนอย่างไร
3. จะพัฒนาอย่างไร

หลังจากนั้นจึงนำคำตอบที่ได้มาประมวลเพื่อวางแผนและดำเนินการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมของบุคคลต่อไป

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า แนวคิดกลุ่มจิตพฤติกรรมศาสตร์เชื่อว่าสาเหตุของพฤติกรรมมนุษย์มาจากทั้งสาเหตุที่เป็นปัจจัยภายนอก อันได้แก่ สถานการณ์แวดล้อมต่าง ๆ และปัจจัยภายใน คือ จิตใจตัวบุคคลเอง ตลอดจนปฏิสัมพันธ์ระหว่างจิตลักษณะเดิมและสถานการณ์ปัจจุบันที่บุคคลประสบอยู่นอกจากนี้ยังเห็นว่า การจะพัฒนาพฤติกรรมของบุคคลให้ประสบผลสำเร็จนั้นต้องอาศัยข้อมูลจากการวิจัยเป็น

พื้นฐาน ดังนั้น ในการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมของบุคคลตามแนวคิดของกลุ่มนี้จึงมุ่งที่จะศึกษาถึงสาเหตุของพฤติกรรมของบุคคลตามรูปแบบปฏิสัมพันธ์นิยม เพื่อที่จะค้นหาลักษณะหรือประเภทของบุคคลกลุ่มเสี่ยง (มีจิตลักษณะและ/หรือพฤติกรรมบางประการที่ด้อยกว่ากลุ่มประเภทอื่น) และศึกษาปัจจัยเชิงเหตุหรือสาเหตุต่างๆ ของจิตลักษณะหรือพฤติกรรมจริยธรรมที่ต้องการพัฒนา

5. กลุ่มแนวคิดสังคมวิทยา

แนวคิดสังคมวิทยาเป็นแนวคิดที่เน้นการศึกษากระบวนการปฏิสังสรรค์และแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในกลุ่ม องค์กรและสังคม ซึ่งตามแนวคิดนี้มองว่าการพัฒนา คุณธรรม จริยธรรมของบุคคลนั้นเกิดขึ้นได้โดยผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม

การขัดเกลาทางสังคม (Socialization) เป็นกระบวนการที่ช่วยให้บุคคลได้เรียนรู้การอยู่ร่วมกับผู้อื่น เพื่อการปรับตัวให้เข้ากับมาตรฐาน จารีต ประเพณี ขนบธรรมเนียม และการประพฤติปฏิบัติต่างๆ จากการเรียนรู้จะทำให้บุคคลมีพฤติกรรม บุคลิกภาพ ค่านิยม เจตคติ แรงจูงใจ ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมในสังคมของตน รวมทั้งได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน และการประกอบอาชีพ ซึ่งกระบวนการขัดเกลาทางสังคมนี้จะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิตของมนุษย์ ตั้งแต่วัยเด็ก วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ และวัยชรา (Munn, Fernald, & Fernald, 1969) บุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการขัดเกลาทางสังคม

การขัดเกลาทางสังคมเป็นกระบวนการที่สำคัญตลอดช่วงชีวิตของมนุษย์ที่จะเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่วัยเด็กจนถึงวัยชรา (Bloom & Selznick, 1968) บุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการขัด

เกลาทางสังคมให้กับบุคคล ได้แก่ พ่อแม่ ครู เพื่อน พระ และสื่อมวลชน

สำหรับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมตามแนวคิดสังคมวิทยาสามารถทำได้หลายวิธี ดังสรุปได้ต่อไปนี (งามตา วนิทานนท์, 2534: 122; งามตา วนิทานนท์, 2553: 23-25; เพ็ญแข ประจันปัจฉินิก, 2528; สุพัตรา สุภาพ, 2537: 59)

1. การอบรมเลี้ยงดูของพ่อแม่ถือเป็นการบอกกล่าวอย่างชัดเจนถึงสิ่งที่ควรและไม่ควรกระทำ ซึ่งวิธีการนี้ถือว่าเป็นวิธีที่สำคัญที่จะช่วยพัฒนาโครงสร้างทางบุคลิกภาพและการพัฒนาทางด้านต่างๆ ของบุคคล

2. การเป็นแบบอย่างที่ดีของพ่อแม่ถือเป็นการอบรมเลี้ยงดูแบบไม่รู้ตัว กล่าวคือ บุคคลจะเรียนรู้จากการสังเกตพฤติกรรมของพ่อแม่และซึมซับเข้าไปในจิตใจจนหล่อหลอมมาเป็นบุคลิกภาพของบุคคล

3. การอบรมสั่งสอนจากครู ถือเป็นการชี้แนะแนวทางหรืออำนวยความสะดวกให้ผู้เรียนดำเนินเข้าสู่ปัญญา ครูถือเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญที่รับช่วงต่อจากพ่อแม่ เป็นผู้มีอิทธิพลในการหล่อหลอมขัดเกลาลักษณะนิสัยของนักเรียนและมีบทบาทในการเป็นตัวแทนให้แก่นักเรียนในการแสดงพฤติกรรมต่างๆ

4. การอบรมสั่งสอนจากพระ ถือเป็นการช่วยส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม โดยอาศัยหลักคำสอนและการจัดกิจกรรมทางศาสนา

5. การเรียนรู้จากกลุ่มเพื่อนถือเป็นการพัฒนาและสร้างอัตมโนภาพแห่งตนที่แตกต่างจากพ่อแม่ และครู เป็นการเปิดโอกาสที่สำคัญในการฝึกหัดทักษะในการสวมบทบาทของบุคคล และให้บุคคลได้เรียนรู้บทบาท และค่านิยมทางสังคมที่ผู้ใหญ่ไม่ต้องการสอน

6. การเรียนรู้จากสื่อมวลชน ถือเป็น การให้ ตัวแบบที่สำคัญที่จะช่วยให้บุคคลสามารถรับรู้ในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตและสิ่งที่จะต้องพัฒนาเพื่อเป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรม

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าแนวคิดสังคมวิทยา เชื่อว่ากระบวนการทางสังคมเป็นกระบวนการสำคัญที่ทำให้บุคคลได้เรียนรู้การอยู่ร่วมกับผู้อื่น โดยบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการขัดเกลาทางสังคมได้แก่ พ่อแม่ ครู เพื่อน พระ และสื่อมวลชน ซึ่งในการพัฒนา คุณธรรมจริยธรรมของบุคคลตามแนวคิดนี้จึงเชื่อว่า เกิดมาจากการที่บุคคลได้รับการขัดเกลาทางสังคมผ่าน ตัวแทนทางสังคมที่สำคัญ

6. กลุ่มแนวคิดทางศาสนา

ปัญหาของสังคมไทยในปัจจุบันสามารถแก้ไข หรือบรรเทาเบาบางลงได้ด้วยศาสนา เนื่องจาก ต้นเหตุของปัญหาต่างๆในสังคมนั้นมาจากการกระทำ ของมนุษย์ การแก้ปัญหาจึงต้องแก้ไขที่ตัวมนุษย์เอง ศาสนาทุกศาสนาที่ชาวไทยนับถือกันล้วนมีแนวคำสอน ที่ส่งเสริมการพัฒนาปัจเจกบุคคลด้านจิตสำนึกและเจต คติ และส่งเสริมการพัฒนาปัจเจกบุคคลในการ ดำรงชีวิตร่วมกับผู้อื่น เมื่อมนุษย์สามารถพัฒนาตน ได้ก็สามารถช่วยตนเองได้ สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่น ด้วยความสงบสุข และสามารถนำไปสู่ความพ้นทุกข์ ได้ในที่สุด ในปัจจุบันศาสนาจะมีบทบาทสำคัญในการ พัฒนาบุคคลในด้านต่างๆ ดังนี้ (ภัทรพร สิริกาญจน, 2536: 127-129)

1. การพัฒนาบุคคลด้านจิตสำนึกและเจตคติ หลักคำสอนทางศาสนาเป็นเครื่องมือที่สำคัญและเป็น หลักในการกล่อมเกลาบุคคลให้มีความสำนึกและเจต คติที่ถูกต้องดีงาม ศาสนาเป็นเครื่องต่อต้านและ กำจัดสัญชาตญาณฝ่ายต่ำของมนุษย์ ทำให้มนุษย์ ลดทอนกิเลสตัณหา ความเห็นแก่ตัวและการ

ประทุษร้ายผู้อื่น ไม่เพียงแต่เท่านั้นศาสนายังส่งเสริม คุณธรรมของมนุษย์ในทางสร้างสรรค์ ให้มนุษย์มี ความรัก ความเมตตา ความเสียสละและความสงบ เยือกเย็น ตลอดจนพร้อมที่จะทำตนให้เป็นประโยชน์ ต่อส่วนรวม

ในศาสนาคริสต์ก็มีหลักคำสอนที่ส่งเสริมให้ บุคคลพัฒนาจิตสำนึกและ เจตคติของตนให้ดีงาม เช่น คำสอนของพระเยซูที่ให้บุคคลหมดความเห็นแก่ ตัว และมีความรักผู้อื่นตลอดจนเสียสละเพื่อผู้อื่น

ศาสนาอิสลามซึ่งมีจำนวนชาวไทยนับถือรอง จากพุทธศาสนาที่ส่งเสริมจิตสำนึก และเจตคติของ บุคคล เช่น คำสอนของท่านศาสนทูตมุฮัมมัด

เมื่อบุคคลมีพื้นฐานความคิดความเห็นที่ ถูกต้องและมีคุณธรรมในจิตแล้ว เขาย่อมกระทำตน เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่นต่อไป

2. การพัฒนาบุคคลในการดำเนินชีวิตร่วมกับ ผู้อื่นในพุทธศาสนามีหลักธรรมหลายข้อที่ส่งเสริมให้ บุคคลดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นด้วยดี โดยพุทธศาสนา มีหลักการว่า หากบุคคลคิดดีมีใจเป็นกุศลแล้ว ย่อม พุทธิและทำดี บุคคลผู้พัฒนาความคิดจิตใจของตนเอง แล้วจึงเป็นผู้ดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นได้อย่างสงบสุข และทำให้สังคมเจริญก้าวหน้าได้

จากหลักคำสอนทางศาสนาดังกล่าวจะเห็นได้ ว่าเป็นสิ่งที่จะช่วยให้บุคคลผู้ที่ยึดถือและปฏิบัติตาม หลักคำสอนนั้นๆ เป็นบุคคลที่สามารถพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมได้ โดยที่ในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม นั้นสิ่งสำคัญอยู่ที่การที่บุคคลเห็นความสำคัญและ ยอมรับในหลักการปฏิบัติตามหลักคำสอนนั้นเพื่อที่จะ นำไปใช้ในการประพฤติปฏิบัติ และในการดำรงชีวิตใน สังคมต่อไป ซึ่งวิธีการที่จะพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม ของบุคคลโดยอาศัยหลักคำสอนทางศาสนานั้นก็ขึ้นอยู่กับ หลักคำสอนของแต่ละศาสนาว่ามีสาระสำคัญและมี

- ทีศนา แคมมณี. (2546). *การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยม: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ*. กรุงเทพฯ: เมธีทีปส์.
- เพ็ญแข ประจันปัจจนิก. (2528). *พื้นฐานทางสังคมวิทยาของการศึกษา*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ภัทรพร ศิริกาญจน. (2536). *ความรู้พื้นฐานทางศาสนา*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิลาสลักษณ์ ชั่ววัลลี. (2552, กันยายน). จริยธรรมในเด็กและเยาวชน. *วารสารพฤติกรรมศาสตร์*, 15(1), 16-27.
- สงวน สิทธิเลิศอรุณ. (2526). *ปรัชญาและคุณธรรมสำหรับครู*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: อักษรบัณฑิต.
- สาโรช บัวศรี. (2532). จริยธรรม. ใน *สารานุกรมศึกษาศาสตร์*, 1(1), 59-63.
- สุพัตรา สุภาพ. (2537). *สังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- Bloom, L., & Selznick, P. (1968). *Sociology*. New York: Harper & Row.
- Brown, R. (1968). *Social Psychology*. New York: The Free Press.
- Kohlberg, L. (1976). Moral Stage and Moralization: The Cognitive Development Approach. *Moral Development and Behavior*. Ed. by Thomas Lickona, New York: Holt Rinehart and Winston.
- Munn, N. L., Fernald, L. D., & Fernald, P.S. (1969). *Introduction to psychology*. (2nd ed.). Boston: Houghton Mifflin.
- Piaget, J. (1971). The Theory of Stages in Cognitive Development. In D.R. Green (Ed.), *Measurement and Piaget*. New York: McGraw-Hill.